

ОДИН З 45-ТИ. В.ДУРДУКІВСЬКИЙ

Українська інтелігенція ще з 1917 р. була в числі основних сил, що спочатку перешкоджала приходу більшовиків до влади в Україні, а потім заважала її утвердженню. Саме тому влада все робила для приборкання або навіть знищення свого противника. Тут і депортація за кордон, і розгром опозиційних партій, і дискредитація, і компрометація, і провокуючі розколи, і інспіровані судові процеси.

22 лютого 1926 р. політбюро ЦК КП(б)У в черговий раз розглянуло питання про настрої серед інтелігенції і висловилося за те, щоб посилити роботу «по розкладу правих угруповань в середовищі української інтелігенції»¹. Її логічним завершенням стала сфабрикована справа «Спілки визволення України». Серед 45 звинувачених і засуджених не останнє місце займав Володимир Федорович Дурдуківський – відомий педагог, літературознавець, критик, громадський діяч. Йому інкримінували керівництво шкільною секцією СВУ і зробили членом президії СВУ.

Справу В.Ф.Дурдуківського, а це 5 томів, вів слідчий С.С.Брук, про якого Володимир Федорович говорив: «Брук гіпнотизує і вганяє в нестерпний жах»². Може тому після серії допитів В.Ф.Дурдуківський пише «Мої останні щирі зізнання й каяття» (7.09.1929 р.), в яких перша фраза звучить так: «Мудре правило марксистської філософії каже: «бытие определяет сознание»...»³.

Ким же був «один з керівників СВУ, голова шкільної секції», людина, яка в справі проходила під третім номером?

Народився В.Ф.Дурдуківський 17 вересня (за ст.ст.) 1874 р. у с. Пединівці на Уманщині. Коли йому не було ще й року, батьки переїхали у с. Мирівку на Київщині, де й пройшло дитинство Володимира Федоровича. «Мирівка» залишила в мені такі світлі, дорогі враження, що згодом я довго підписував свої літературні роботи псевдонімом «Мировець»^{4*}, – згадував В.Ф.Дурдуківський. В кінці 80-х років сім'я Дурдуківських переїхала до Києва, де її глава отримав посаду при Київській духовній семінарії. «Родина наша по батьковій і по материнській (Черняхівська) лінії була з дідів і прадідів духовна, – отже релігійність і релігійні традиції були сильними в нашій родині, – писав В.Ф.Дурдуківський. – Тут я бачу початок і ґрунт тієї релігійності, краще мовити, того релігійного настрою, того невпинного шукання бога й релігійної правди, що були властиві мені протягом всього

* Публікуючи свої праці, В.Ф.Дурдуківський користувався й іншими псевдонімами і криптонімами: В.Коновченко, Скавло, В.М., Д-скій, М-ць, В.

мого життя...»⁵. Родина Дурдуківських була середнього достатку. Батько Володимира Федоровича був людиною глибоко релігійною, для свого часу досить освіченим священиком. Тож і Володимир Федорович освіту здобував в духовних школах. Спочатку в Київській духовній семінарії, а з 1895 р. – в духовній академії. Навчаючись у семінарії, В.Ф.Дурдуківський був членом нелегальної української громади, що вивчала і популяризувала українську історію, літературу і етнографію під керівництвом О.Лотоцького і С.Липківського (брата майбутнього митрополита УАПЦ В.Липківського). В семінарії, писав В.Ф.Дурдуківський, «я зустрівся, познайомився й на все життя заприятелював з С.О.Єфремовим, який завжди мав на мене найбільший вплив, був і назавжди зостанеться моїм найкращим, найближчим, найдорожчим приятелем. С.Єфремов, приятель, а згодом і родич (мій старший брат одружився на його старшій сестрі), власне зробив мене українцем, вів мене українським шляхом, допомагав не сходити з нього, давав ідейний провід і напрямок моєї роботи, був моїм незмінним другом-порадником, другом-учителем...»⁶.

Після того, як С.Єфремов був виключений з семінарії і вступив до Київського університету шляхи їх, здавалося, розійшлися. «Але в дійсності ми зберегли свою глибоку, щиру приязнь аж до цього часу, проживши разом, у одному приміщенні мало не сорок років...»⁷ – писав В.Ф.Дурдуківський у 1929 р.

Навчаючись в академії, В.Ф.Дурдуківський на пропозицію професора М.І.Петрова, відомого автора першої систематичної історії української літератури й багатьох наукових праць з української історії і археології, згодом одного з перших академіків Української академії наук, розпочав роботу над кандидатською дисертацією про митрополита київського Самуїла Масловського (1783-1796 рр.). Робота над темою захопила Володимира Федоровича, дала йому можливість ширше познайомитися з українською історією взагалі і з тим глибоко трагічним моментом, що його переживала українська інтелігенція й Київська академія в кінці XVIII ст. «Робота коло дисертації за керуванням М.І.Петрова, – згадував В.Ф.Дурдуківський, – ще поглибила мої українські симпатії, підвела, так би мовити, історичний ґрунт для моїх українських переконань, дала змогу систематично ознайомитися з болючим для українського народу, для всього його життя, процесом примусової русифікації, зненавидите російський державний централізм і ще глибше, свідоміше полюбити свій історично обездолений край і народ»⁸.

Під час навчання в академії В.Ф.Дурдуківський почав робити бібліографічні й критичні огляди російських, переважно історичних, журналів для «Записок наукового товариства ім. Т.Шевченка» у Львові, які виходили за редакцією професора М.С.Грушевського. З відомим, хоча ще й молодим істориком, Володимир Федорович був знайомий і особисто, неодноразово зустрічав його в О.Я.Кониського та В.Б.Антоновича.

Незабутнє враження залишив у пам'яті Володимира Федоровича відо-

мий історик і археолог В.Б.Антонович. Час, протягом якого він слухав «мудрі, але надзвичайно просто викладені розмови й лекції нашого знаменитого історика», В.Ф.Дурдуківський називав «щасливими горенами». «В.Б.Антонович своїм великим науковим авторитетом, своїм глибоким, переконаним словом, безперечно, зміцнив мої українські симпатії, надав їм глибини і свідомості»⁹.

У 1899 р. В.Ф.Дурдуківський закінчив духовну академію. Було йому тоді 25 р. і перед ним відкривалися або блискуча артистична кар'єра, оскільки мав чудовий голос (тенор), або літературна праця, бо мав чималі літературні здібності, або педагогічна. Володимир Федорович обрав не легкий учительський хліб, розпочавши працю в тій же, що вчився, Київській духовній семінарії. Одночасно він викладав деякий час історію в жіночій гімназії Є.С.Євсєєвої.

Працюючи в школі, поринув і в громадську роботу. Його квартира, де він мешкав разом з С.Єфремовим, стала місцем зібрання «ідейної» молоді. До гуртка української молоді входили, крім нього, С.Єфремов, О.Лотоцька, Х.Матушевський, В.Доманицький. Очолював гурток письменник О.Я.Кониський. Розпочавши з видання українських книжок, молоді ентузіасти утворили видавництво «Вік»^{*}, яке відіграло значну роль в історії культурно-національного руху. Проіснувавши до 1918 р., воно видало, незважаючи на важкі цензурні умови, 140 назв (560 тис. примірників) белетристичних і популярних книжок¹⁰.

Паралельно з роботою у видавництві «Вік» В.Ф.Дурдуківський немало працював і як письменник, критик, друкуючись на сторінках українських і російських газет, журналів Києва і Галичини. Його публікували: «Киевское слово», «Жизнь и искусство», «Киевские отклики», «Киевская газета», «Волынь», «Придніпровський край», «Дзвінок», «Руслан», «Літературно-науковий вісник», «Записки наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка» у Львові та ін. Писав Володимир Федорович на теми з історії, літератури, критики, друкував біографічні замітки, статті наукового й публіцистичного змісту, театральні рецензії та ін. На цей час він мав уже досить широке знайомство серед української інтелігенції, був знайомий з М.Лисенком, М.Старицьким, Лесею Українкою, С.Чикаленком. Будучи членом Київської «старої громади», працював у «Киевской старине», де вмістив чимало робіт історичного й історико-літературного змісту.

Молодим було «тісно» в «старій громаді», вони прагнули перейти від культурної до політичної діяльності, прагнули перетворити «Киевскую старину» в дійсно український журнал як за змістом, так і за мовою. Найбільше зусиль у цьому напрямку докладали, і не безрезультатно, В.Доманицький і С.Єфремов.

Великий вплив на В.Ф.Дурдуківського мали Б.Грінченко і його дру-

^{*} Як видавничий гурток української молоді фактично існувало з 1895 р.

жина М.М.Грінченко-Загірня, які на початку століття переїхали з Чернігова до Києва. «Після С.Єфремова ніхто на мене не мав такого великого впливу, як Б.Грінченко, – писав згодом Володимир Федорович. – Б.Грінченко уявляв з себе дуже рідкий тип людини великого розуму, колосальної енергії, незламної сили волі, безмежної здатності до праці, повної відданості українській національній ідеї, ідеї українського національного, культурно-політичного відродження»¹¹. Б.Грінченко ставився до В.Ф.Дурдуківського «особливо тепло і привітно». «Він не тільки поглибив мої національні переконання, не тільки надав їм сили, не тільки навчив мене працювати й розуміти свої національні обов'язки, але й багато дав мені безпосередньо, як учителеві, дав мені зрозуміти всю велику вагу національної освіти й національного моменту в освіті»¹².

Захоплено вітав В.Ф.Дурдуківський царський маніфест 17 жовтня 1905, сподіваючись що з його виданням почнеться нове вільне життя для Росії і всіх її численних народів. Однак швидко його надію розвіяла сумна практика погромів і реакція. Одна за одною закривалися українські газети, «Просвіти», проводилися майже поголовні труси і арешти українських діячів. Заарештовувався і В.Ф.Дурдуківський. Немало українських діячів виїхало за межі України.

«З цього часу, – писав пізніше В.Ф.Дурдуківський, – я перестав брати таку живу, активну участь у громадському житті, як було досі, з цього часу мене вже цілком майже захоплює чисто й виключно педагогічна робота... Страшна реакція після конституції 1905 р. пригнітила мене, як громадського діяча, й значно піднесла, як педагога»¹³. Після закриття «Ради» й «Нової громади» він написав лише кілька статей для педагогічного журналу «Світло» під спільною назвою «З щоденника вчителя» за підписом В.Мировець і весь поринув у педагогічну працю.

Найбільш відомий В.Ф.Дурдуківський як педагог, організатор народної освіти, директор Першої української гімназії в Києві, а згодом – Трудової школи ім. Т.Шевченка.

Перша українська гімназія ім. Т.Шевченка в Києві заснована в березні 1917 р. Тоді з ініціативи відомого громадського діяча і педагога Івана Матвійовича Стешенка було скликано нараду українських педагогів. Йшлося про відкриття української школи, створення педагогічних комісій з різних шкільних предметів з метою опрацювання програм. На початку 1917р. було створено Товариство шкільної освіти, в яке і ввійшли педагогічні комісії. Вони розробляли проекти програм, опрацьовували предметну термінологію, готували підручники.

Навчання у Першій українській гімназії спочатку відбувалися у другу зміну в приміщенні приватної російської жіночої гімназії А.В.Жекуліної, згодом – в одному з приміщень на Львівській площі, а потім – у приміщенні колишньої амбулаторії лікарні при Покровському монастирі. Першим директором гімназії був Петро Іванович Холодний. Йому на зміну на багато

років прийшов В.Ф.Дурдуківський, який із самого початку існування гімназії викладав українську мову і літературу. «В.Ф.Дурдуківський, ставши директором нашої гімназії, – згадувала потім викладач Надія Шульгіна-Іщук, – також зумів створити дуже добрі відносини; учні його дуже шанували і любили»¹⁴.

У Першій українській гімназії зібралися кращі педагогічні сили, відомі вчені, громадські діячі. Релігію викладав майбутній митрополит УАПЦ Василь Липківський, історію – Володимир Прокопович, а потім Йосип Гермайзе, математику – Надія Шульгіна-Іщук, Вадим Шарко і Омелян Гнатевич, природознавство – Левко Чикаленко, пізніше – Володимир Вовчанівський, географію – Володимир Гребінецький, латинську мову – Катерина Лазаревська, потім Освальд Бурггардт (Юрій Клен) і С.Гончаров, французьку мову – Софія Русова, потім – Марія Прохорова, спів – Пилип Козицький, малювання – Юхим Михайлів, потім – Юрій Павлович, хореографію – Марія Юркевич, а музику – дочка Миколи Лисенка Мар'яна. Молодший підготовчий клас вела Любов Миколаївна Шульгіна, згодом Юрій Трезвинський, а старший підготовчий клас – Юрій Слуцький. Українську мову і літературу деякий час викладав Леонід Білецький.

У школі було дуже розвиненим самоврядування і самодіяльність. Цим уміло керував Володимир Федорович. Він же вів літературний та драматичний гуртки. Гуртківці обговорювали літературні твори, готували виставки, інсценізації, декламування віршів. Володимир Федорович добре співав, умів диригувати, що робило його співробітництво з молодим композитором Пилипом Козицьким плідним і результативним.

Особлива увага в гімназії надавалася вивченню життя і творчості Т.Г.Шевченка. В.Ф.Дурдуківський навіть склав і видав книгу з творами Т.Г.Шевченка, підібраними спеціально для кожного класу для ознайомлення і декламацій.

Перша українська гімназія, яку нерідко називали «школою Дурдуківського», стала відома не тільки в Києві, а й за його межами. До неї приїздило немало вчителів для ознайомлення з досвідом роботи, відвідування лекцій, запозичення програм. «В Наросвіті Дурдуківський мав великий авторитет, з ним рахувалися як з великим педагогом і директором гімназії»¹⁵, – писала в своїх спогадах дружина Юхима Михайліва Ганна. На цей час гімназія вже була перетворена в Першу зразкову трудову 7-річну школу ім. Т.Шевченка. Очолював її, як і раніше, В.Ф.Дурдуківський.

Школа мала гуманітарний ухил. При вході в школу висіло гасло – слова Т.Шевченка: «Учіться, брати мої, думайте, читайте». Щороку тут проводилося шевченкове свято. Любов до Т.Шевченка і його творчості виховував передусім В.Ф.Дурдуківський, який сам був закоханим у Тарасове слово, «їдьте, діти, в гості до свого тата і складіть йому привіт від його рідних дітей» – говорив він у напутньому слові учням школи, які відправлялися на екскурсію до Канева, на могилу Т.Шевченка¹⁶.

В радянський час у школі В.Дурдуківського працювали Домнікія Данилівна Дудар (рідна мова), Олександр Зіновійович Гребенецький (географія), професор Йосип Юрійович Гермайзе (суспільствознавство), Оксана Михайлівна Степанишина (історія), професор Вадим Вікторович Шарко (математика), художник Юхим Спиридонович Михайлів (малювання), Володимир Вовчанецький (природознавство). В молодших класах викладали Марія Іванівна Тобілевич – донька відомого драматурга, Юрій Костьович Трезвинський, Ніна Сергіївна Токаревська, Андрій Петрович Заліський. Шкільним хором продовжував керувати композитор Пилип Омелянович Козицький. «Душею школи» залишався її директор В.Ф.Дурдуківський. «Невеличкого зросту, велика, вже сива з лисиною голова з вусами, що нагадували шевченківські. Високе чоло й великі карі очі, іноді з посмішкою, а часом повні суворості, коли якийсь легковажний учень провинився. Часто можна було бачити, як він проходжувався туди й назад по довгому коридорі школи, іноді він щось наспівував. Його однаково любили і найменші й найстарші (а там серед останніх вже були такі, що мали вуса й бороди). Він виступав рідко, але коли говорив, то серед дитячих слухачів утворювалася така тиша, що можна було чути, як бринчить муха... Кожну свою промову він починав «Любі, мої дорогі діти!»¹⁷.

В.Ф.Дурдуківський працював самовіддано. «Для організації цієї першої на Україні української школи я поклав усю свою силу, знання й енергію»¹⁸, – свідчив він під час допиту у 1930 р. Професійно реалізувалась в школі ідея дитячої самодіяльності і творчості. При школі в 20-ті роки тривалий час діяв дитячий науковий клуб з кількома десятками гуртків, тут вперше в радянській Україні почав діяти дитячий кооператив, постійно виходила дитяча газета, регулярно проводилися дитячі свята. Оригінально і цілком по-новому було поставлено в школі музичне і фізичне виховання, діяв зразковий дитячий хор. Гордістю школи був єдиний не тільки в Україні, а й СРСР, музей дитячої творчості, де відображалася дослідна робота школи, ланкова система, проектний, досвідний і лабораторний методи, громадсько-корисна праця учнів. В музеї щороку бувало до тисячі відвідувачів не тільки з багатьох міст СРСР, а й з-за кордону. Тут побували, зокрема, нарком освіти РСФРР А.Луначарський, відомий німецький педагог Гейне, члени польського парламенту, делегації німецьких, французьких, американських, чеських педагогів. «Школі й дітям я віддав усі свої сили, знання й енергію, без школи не жив і не знаю чи зможу жити... Школа то є найкраща, найдорожча й найцінніша для мене – вона моє життя...»¹⁹.

В.Ф.Дурдуківський відомий не тільки як педагог, а й як учений. Він був членом наукових товариств у Львові та Києві. В «Записках» київського товариства опублікував уже в радянський час велику розвідку про академіка М.І.Петрова. У 1923-1924 рр. за його редакцією вийшов у 2-х частинах збірник «З практики трудової школи». Друкувався він і в журналі «Радянська освіта». З 1919 р. Володимир Федорович працював в Українській

академії наук – виконував обов'язки голови термінологічної комісії, члена-редактора «Комісії словника живої мови» і керівника педагогічної комісії ВУАН. Остання його праця – «Педагогічна діяльність Б.Грінченка», надрукована у «Збірнику праць науково-педагогічної комісії».

В.Ф.Дурдуківський ніколи ні в якій партії не був, лояльно ставився до радянської влади, хоча далеко не до усіх її дій. На першому допиті він щиро визнавав, що критично ставиться до деяких моментів програми й роботи Комуністичної партії. «...Я не зовсім погоджуюся з різко класовою політикою Радянської влади, особливо щодо школи», – говорив він. «Мені здається, що Радянська влада занадто різко й без потреб гостро поставила питання з боротьбою проти релігії, що ці різкі засоби, найбільші в школі, можуть дати зовсім протилежні наслідки. Я проти дуже різких форм практичного виявлення диктатури пролетаріату». «Сумнів у мене викликає також і політика Радянської влади щодо волі і друку». Ось такі основні принципові моменти незгоди В.Ф.Дурдуківського з існуючим станом речей в умовах радянської влади.

Звичайно, те, про що відверто говорив В.Ф.Дурдуківський на допитах, засвідчує, з одного боку, сміливу громадянську позицію людини, небайдужої до стану суспільних справ, а з другого, – демонструє наявну ще віру Володимира Федоровича у справедливість, у можливість розуміння його з боку властей.

Позиція В.Ф.Дурдуківського щодо радянської влади і Комуністичної партії, її програми та діяльності була насправді більш критичною і гострою, ніж це звучало на допитах. Про це переконливо свідчать матеріали його щоденника, що незабаром побачать світ у часопису «Київська старовина».

31 грудня 1929 р. Володимир Федорович записав у своєму щоденнику: «Завтра Новий рік, а настрої в мене важкий, сумний, сумний. Не бачу просвіту. Темно, глухо, безпорадно навкруги. Гниємо, пропадаємо, гниємо. Страх, біль, мука й огида до себе, до всіх нас, до всього людства, що довели до такого жахливого, безпорадного, огидного, обурливого для людської гідності становища. Гурток змовників, мало не карних злочинців, безпринципних, аморальних людей, що зветься Комуністичною партією, всіх і все давить і глушить, не дає жити, дихати, позбавив усіх і все прав і волі, робить страшні, нечувані в історії насильства. Все це прикриває машкарою комунізму, а всі мовчать, слухаються, коряться, вихваляють своїх гнобителів, не зупиняються ні перед якими жертвами, щоб догодити їм. Боляче й страшно, страшно за наш край і людей. Один серед усіх нас, один на всю Україну є С.Єфремов, він не хилить своєї чесної голови, за це цькують, травлять його, за це ж всі й усюди ганьблять, проклинають його, а Академія мовчить... Страшно...»²⁰.

В листопаді 1929 р. в пресі з'явилось перше повідомлення про викриття контрреволюційної «Спілки визволення України». «Організація, – говорилося в ньому, – об'єднувала антирадянськи настроєну інтелігенцію,

колишніх визначних учасників петлюрівського руху, діячів автокефальної церкви та представників куркульства...». В.Ф.Дурдуківський був заарештований 5-го липня 1929 р. Тривав процес с 9 березня по 19 квітня 1930 р. у Харківському оперному театрі. В.Ф.Дурдуківський разом з С.О.Єфремовим, Й.Ю.Гермайзе, А.В.Ніковським, Г.Г.Колоскевичем та ін. був визнаний судом винним і засудженим на 8 р. ув'язнення. Через деякий час Володимир Федорович був звільнений, однак, за «єжовщини» заарештований знову, 31 грудня 1937 р. особливою нарадою УНКВС по Київській області В.Ф.Дурдуківський засуджений до розстрілу. Однак вирок було виконано лише 16 січня 1938 р.

В 1964 р. слідча справа № 408370 була переглянута і постанова трійки від 31 грудня 1937 р. відносно В.Ф.Дурдуківського була відмінена, а справа закрита «за відсутністю складу злочину».

Ухвалою Верховного Суду України від 11 серпня 1989 р. було закрито всю справу «Спілки визволення України» через відсутність складу злочину з повною реабілітацією всіх осіб. Ім'я В.Ф.Дурдуківського було повернуто українському народу. Його життя і праця стануть важливим набутком національної палітри духовного життя української держави. Ще чекають своїх дослідників його літературна, педагогічна, громадська діяльність, потребує аналізу творча спадщина.

Примітки

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – Арк. 136.

² Цит. за кн.: Пристайко В., Шаповал Ю. «Спілка визволення України». Невідомі документи і факти. – К., 1995. – С. 415.

³ Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБ України). – Спр. 67098-ФП. – Т. 50. – Арк. 1.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – Арк. 3.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – Арк. 4.

⁹ Там само. – Арк. 4-5.

¹⁰ Освіта. – 1997 р. – 3-10 грудня

¹¹ ДА СБ України. – Спр. 67098-ФП. – Т. 50. – Арк. 9.

¹² Там само. – Арк. 11-12.

¹³ Там само. – Арк. 20.

¹⁴ 125 років київської української академічної традиції. 1861-1986. Збірник. – Нью-Йорк, 1993. – С. 560.

¹⁵ Ганна Михайлів. Спогади про школу Дурдуківського // 125 років київської української академічної традиції. 1861-1986. Збірник. – Нью-Йорк, 1993. – С. 566.

¹⁶ Валеріан Ревуцький. Спомин про шевченківську школу // Там само. – С. 573.

¹⁷ Там само. – С. 572.

¹⁸ ДА СБ України. – Спр. 67098-ФП. – Т. 48. – Арк. 8.

¹⁹ Там само. – Арк. 10.

²⁰ Там само. – Арк. 20-21.